

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2018; 1(196): 93-101

УДК 338.43:001.8

JEL classification: B490

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/196-1/13>

О. Шульга, канд. екон. наук, доц.

ORCID iD 0000-0002-3230-3124

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", Київ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

Визначено проблеми формування методології дослідження трансформації аграрних відносин. Обґрунтовується доцільність дотримання при дослідженні трансформації аграрних відносин системної парадигми, ключовою ознакою якої має стати її людиноцентрична спрямованість. Запропоновано наукові підходи та методи, які доцільно застосовувати у процесі дослідження причин, тенденцій і закономірностей трансформації аграрних відносин, розкрито їхню сутність. Обґрунтовується доцільність застосування міждисциплінарних підходів у процесі вивчення аграрних відносин.

Ключові слова: методологія; парадигма; підхід; метод; аграрні відносини.

Актуальність теми. Дослідженнями причин і закономірностей трансформації аграрних відносин займалися представники різних економічних шкіл. Спільним для них є те, що майже всі вони розглядали аграрні відносини через відносини власності на землю та рентні відносини. Однак при цьому акцентували свою увагу на різних аспектах осмислення аграрних відносин: меркантилісти й фізіократи – на народногосподарських функціях сільського господарства та його ролі в процесі суспільного відтворення; класики, використовуючи класовий підхід і розглядаючи аграрні відносини лише як виробничі, аналізували технологічні й організаційні особливості сільськогосподарського виробництва; неокласики, ігноруючи глибинні економічні процеси у сільському господарстві, зосередили свою увагу на дослідженні поведінки суб'єктів аграрних відносин в умовах ринку; інституціоналісти – на впливі економічних і позаекономічних чинників на поведінку суб'єктів господарювання, хід та результати трансформаційних перетворень тощо. Однак жодна з економічних шкіл не акцентувала свою увагу на тому, що аграрні відносини є складним поняттям, яке не вичерпується лише земельними і рентними відносинами, що аграрні відносини являють собою багатоаспектну систему взаємодій суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки стосовно не лише виробництва сільськогосподарської продукції, а й відтворення соціально-демографічного та трудового потенціалу села і суспільства й відновлення екологічної рівноваги в агробіоценозах з урахуванням інтересів селян, їхнє самовизначення і самореалізації, що базується на існуючій системі відносин власності на землю.

Відрізняються вони і, застосовуваними у процесі дослідження, методологічними підходами. Так, дослідження фізіократів базувалися на агроцентричному підході з використанням макроаналізу; класиків та марксистів – на технократичному підході й факторній теорії вартості із використанням мікроаналізу, кількісного та причинно-наслідкового аналізу; неокласиків – на теорії граничного продукту і граничної віддачі, суб'єктивному ідеалізмі, ринковому фундаменталізмі із використанням мікро- і макроаналізу, функціонального та якісного аналізу, методу абстрагування до дослідження аграрних відносин; інституціоналістів – на інституціональному методі дослідження, історизмі, еволюціонізмі, прагматизмі, технологічному детермінізмі. Застосування різних методологічних підходів, зазвичай, не пов'язаних між собою, обумовило відмінності у баченні ними перспектив розвитку аграрних відносин при капіталізмі, суті й темпах їх трансформаційних перетворень. Однак не менш важливою проблемою при дослідженні трансформації аграрних відносин (поряд з теоретичною та методологічною) на сучасному етапі є та, що сьогодні трансформація аграрних (та й економічних) відносин у ба-

гатьох країнах світу відбувається на принципах евроцентризму, що веде до уніфікації аграрних відносин і руйнуванні цивілізаційних укладів.

Не відкидаючи значення кожного із вищезазначених методичних підходів до дослідження трансформації аграрних відносин та вагомості внеску кожної з економічних шкіл у осмислення сутності і специфіки аграрних відносин, потрібно констатувати, що на сьогодні в економічній науці відсутнє комплексне теоретичне осмислення розвитку системи сучасних аграрних відносин та бачення методології дослідження їх трансформації. Така ситуація склалася у зв'язку із тим, що природа аграрних відносин, закономірності, чинники та наслідки їх трансформації не можуть бути повною мірою з'ясовані на основі лише якогось одного підходу чи методу. На нашу думку, виходячи з різноманітності суб'єктно-об'єктного складу аграрних відносин та переплетення в сільському господарстві природних, біологічних, соціальних, економічних та інших процесів, необхідності аналізу сільськогосподарського виробництва у тісному зв'язку з динамічним соціокультурним середовищем, до дослідження трансформації аграрних відносин доцільно застосовувати систему взаємопов'язаних підходів, що дозволить подолати методологічні проблеми сучасної економічної науки та забезпечить формування й реалізацію комплексної аграрної політики щодо подальшої трансформації аграрних відносин. Ключовими ознаками сучасної парадигми методології досліджень трансформації аграрних відносин має стати не лише її системний характер, але й людиноцентрична спрямованість.

На нашу думку, усі економічні явища і процеси в аграрному секторі (рента, ціна, прибуток, зарплата тощо) мають розглядатися як об'єктивне вираження соціально-економічних відносин між суб'єктами аграрних відносин, повинні з'ясовуватися соціальні механізми реалізації аграрних відносин. Адже їхній розвиток залежить, у першу чергу, від розвитку головної продуктивної сили – сільськогосподарського виробника, його інтелектуалізації та соціалізації, трансформації фактора праці в умовах переходу до ринку, включення його в ринкові відносини. З'ясування причин, взаємозалежностей, соціально-економічних закономірностей у розвитку аграрних відносин має базуватися на основі принципів об'єктивності, детермінізму (причинності), історизму, методологічного монізму (зведення всіх причин до однієї, основної, яка впливає із конкретного способу виробництва), соціальної обумовленості сільськогосподарського виробництва тощо.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблемам формування сучасної системи підходів та методів дослідження закономірностей економічного й соціального розвитку суспільства загалом та аграрного сектора зокрема присвячені праці В. Г. Андрійчука [3],

В. Д. Базилевича, [4] О. М. Бородіної [5], Н. І. Гражевської [8], Ю. К. Зайцева [9–12], А. М. Колота [15], О. М. Лопатинського [16], С. В. Мочерного [17], А. А. Чухна [21]. Так, зокрема, В. Г. Андрійчук, наголошуючи на неоднозначності у підходах до трактування методології наукових досліджень, зосереджує свою увагу на з'ясуванні сутнісного аспекту методології наукових досліджень. О. М. Бородіна та Ю. М. Лопатинський, виходячи із того, що методологія аграрної трансформації є базисом реформування аграрних відносин, пропонують застосовувати відповідно системний та інституціональний підходи до дослідження причин і закономірностей трансформації аграрних відносин. А. М. Колот, зважаючи на ускладнення оточуючих нас систем, актуалізує необхідність застосування міждисциплінарних підходів при дослідженні економічних явищ і процесів. Ю. К. Зайцев, у зв'язку із ускладненням як ендегенних сутнісних характеристик взаємозв'язків в архітектоніці сучасного суспільства та його складових, так і екзогенних суспільних форм їх прояву в процесі функціонування, пропонує розширити коло застосовуваних методологічних принципів і підходів до аналізу закономірностей функціонування і трансформації економічних систем, що дозволить глибше проникнути у сутність процесів, які відбуваються. Саме відсутність комплексного бачення методології дослідження трансформації аграрних відносин, неоднозначність і несистемність у дослідженнях змісту та функцій різних методологічних підходів, викликає потребу подальшого поглибленого вивчення цих проблем.

Мета статті – визначити проблеми формування методології дослідження трансформації аграрних відносин і запропонувати, виходячи зі специфіки та структури цих відносин, наукові підходи й методи з арсеналу загальновідомих науці, які доцільно застосовувати при дослідженні тих чи інших аспектів розвитку аграрних відносин. Для досягнення поставленої у роботі мети було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: системний і структурно-функціональний підхід, компаративний аналіз у процесі визначення проблем формування методології дослідження трансформації аграрних відносин, розкритті сутності та специфіки наукових підходів і методів, установленні доцільності їх застосування при вивченні тих чи інших аспектів розвитку аграрних відносин; абстрактно-аналітичний та емпірико-індуктивний методи наукового пізнання при обґрунтуванні необхідності використання міждисциплінарних підходів до дослідження причин і закономірностей трансформації аграрних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. За загальноприйнятим визначенням, методологія наукових досліджень – це вчення про принципи побудови, форми та способи наукового пізнання і найбільш виражені й доцільні шляхи розв'язання наукової проблеми. Методологія досліджень, як правило, спирається на певну теорію або теоретичну концепцію та залежить від досліджуваного об'єкта. Чим складнішим за структурою є об'єкт дослідження, тим різноманітнішою й обґрунтованішою має бути сукупність методів його вивчення.

Сучасній методології досліджень аграрних відносин притаманні декілька особливостей, які пов'язані зі змінами в суспільно-економічному житті країни та характеризують нові підходи до наукового пізнання:

- по-перше, це міжгалузевий підхід, що характеризується намаганням поєднати у процесі дослідження економічні, історичні, політологічні, соціологічні, морально-етичні й інші аспекти, тенденції та напрями розвитку аграрного сектора економіки;

- по-друге, комплексне оволодіння різноманітними прийомами й методами досліджень. Недостатність і неповна достовірність офіційної статистичної інформації спонукають до використання в обґрунтуванні результатів досліджень методів проведення опитувань населення, керівників різних рівнів, працівників сільськогосподарських підприємств, власників майнових паїв і земельних ділянок, що потребує кваліфікованого оволодіння прийомами репрезентативної вибірки опитуваного контингенту, правильної постановки питань, технологій проведення опитувань і обробки даних, знання місцевих умов, демографічних особливостей;

- по-третє, підвищення ролі інтуїції дослідника у процесі наукової діяльності. Загальні труднощі з інформаційним забезпеченням наукових досліджень, адекватною їх координацією й обміном результатами спонукають дослідників до використання документованих матеріалів, статистичної інформації та інших інформаційних джерел в органічному поєднанні з особистим практичним досвідом і власним відчуттям, що поглиблює суб'єктивність одержаних результатів;

- по-четверте, чільне місце в методологічному забезпеченні досліджень посідає системний аналіз. Необхідність системності в дослідженні аграрних відносин в Україні зумовлена, з одного боку, надзвичайно розвинутою у часи існування централізованої планової системи диференціацією та спеціалізацією наукових знань і досліджень, а з іншого – радикальними змінами та трансформаціями, що відбулись у процесі здійснення аграрної політики [5, с. 40–41].

Однак зауважимо, що використання тих чи інших підходів, тієї чи іншої сукупності методів для дослідження закономірностей розвитку аграрних відносин залежить від характеру, змісту та спрямованості методологічної парадигми, специфіка якої визначається значними якісними змінами, що відбуваються в економічному, політичному, соціальному житті суспільства на певному етапі його життєвого циклу. На нашу думку, домінуючою парадигмою при дослідженні трансформації аграрних відносин має бути системна парадигма, яка дозволяє проводити дослідження економічних об'єктів як цілісних системних утворень, створює реальні можливості для аналізу закономірностей і механізмів взаємовпливів різних систем та підсистем, які визначають стан, можливості, динаміку й перспективи соціально-економічного розвитку суспільства. Однак ключовою ознакою сучасної системної парадигми має стати її людиноцентрична спрямованість.

Складність сучасних економічних і соціальних систем зумовлює існування різних методологічних підходів до теоретичного аналізу причин та чинників, які зумовлюють рух системи у тому чи іншому напрямі. На нашу думку, виходячи зі специфіки та структури аграрних відносин і того факту, що кожен підхід передбачає формування відповідної методології досліджень, розкрити причини та з'ясувати закономірності й наслідки трансформації аграрних відносин у межах одного наукового підходу нам уявляється мало можливим. Тому з метою глибшого з'ясування природи й закономірностей розвитку досліджуваних нами явищ і процесів доцільно застосовувати декілька підходів, серед яких: динамічний, системний, діалектичний, формаційний, цивілізаційний, інституціональний, філософський, соціоекономічний, праксеологічний. Зупинимось детальніше на кожному із цих підходів.

Оскільки аграрний сектор за своєю природою є соціально-економічною системою, а всі економічні й соціальні системи, як відомо, є динамічними системами, то основоположним підходом у дослідженнях аграрних відносин має бути динамічний підхід, який, досліджую-

чи переходить від одних станів до інших, дозволяє визначити можливі та кращі траєкторії розвитку системи, що моделюється. Динамічний підхід в економічних дослідженнях безпосередньо пов'язаний із системним підходом, сутність якого визначається вивченням найрізноманітніших складових економічного життя на основі концепції систем.

Найважливішим елементом системного підходу є принцип цілісності, який передбачає розгляд об'єкта як складної системи, утвореної з окремих відносно самостійних підсистем, елементів, компонентів, взаємодія яких зумовлює виникнення нових якостей, властивостей і законів цілісної органічної єдності тощо. Конкретизує принцип цілісності структурно-функціональний метод, за якого використовують методи, що роблять акцент на розгляді структури і функції досліджуваної економічної системи. Згідно з цим методом необхідно аналізувати внутрішні зв'язки між окремими підсистемами. Наступний елемент принципу системності – виокремлення різних рівнів системи в ієрархічній підпорядкованості. Це дозволяє сформувати комплекс ступенів, в якому кожен наступний впливає із попереднього, діалектично його заперечуючи. Конкретизацією системного підходу є необхідність пошуку в системі загальної мети. Така потреба обумовлена тим, що з розвитком економічної системи ускладнюються її цілі та модифікується загальна мета, яка також є системоутворювальним елементом. Крім того, оскільки економічні системи постійно еволюціонують, то при аналізі стадій їхнього розвитку слід дотримуватися принципу історизму [17].

Застосування системного підходу в наукових дослідженнях передбачає виконання такої послідовності дій: формулювання завдання дослідження; установлення об'єкта дослідження; визначення внутрішньої структури системи та встановлення зовнішніх її зв'язків; постановка цілей перед елементами, виходячи з очікуваного результату функціонування всієї системи загалом; розробка моделі системи та проведення на ній досліджень [20, с. 56]. Необхідність застосування цього підходу в економічних дослідженнях зумовлена багаторівневістю і поліваріантністю розвитку економічних та соціальних систем.

Перевагою цього підходу перед іншими підходами є, передусім, його спрямованість на виявлення сутності, характеру та форм взаємозв'язків між частинами цілого, урахування та використання яких забезпечує синергетичний ефект від функціонування цих зв'язків як складових єдиного цілого. До того ж він дозволяє побачити, що у процесі еволюції економічної системи можливі різні варіанти та моделі її розвитку.

Зауважимо, що системний підхід використовується для розв'язання системних задач. Такі задачі бувають двох типів – системного аналізу та системного синтезу. Задача системного аналізу передбачає дослідження властивостей вже наявного об'єкта, а задача системного синтезу полягає у створенні нової структури, яка має бути наділена потрібними нам властивостями. Системний аналіз відрізняється від інших методів дослідження тим, що він:

- ураховує принципову складність об'єкта, який досліджується;
- бере до уваги розгалужені та стійкі його взаємозв'язки з оточенням;
- враховує неможливість спостереження низки властивостей об'єкта дослідження;
- ґрунтуючись на відомих властивостях складних систем, дозволяє виявити нові конкретні властивості та зв'язки об'єкта дослідження,
- включає як один із важливих етапів визначення об'єкта, його знаходження чи конструювання;

– у центрі уваги системного аналізу – пошук перетворення складної проблеми на низку простіших, а далі – у послідовність задач, для яких існують методи їх розв'язання [19, с. 57].

Тобто суть системного підходу до розробки економічної політики держави із вирішення проблем аграрного сектора полягає у тому, що аграрний сектор економіки розглядається як ціле, а розв'язання його окремих проблем підпорядковується вирішенню загальної для всієї системи проблеми – формування конкурентоспроможного аграрного сектору та забезпечення його сталого розвитку.

Іще одним дуже важливим підходом, який дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки у розвитку економічних явищ і процесів, є діалектичний підхід. При дослідженні аграрних відносин стосовно діалектичного підходу доцільно використовувати діалектичні принципи, закони і категорії. Так, при дослідженні трансформаційних процесів усі сторони життя мають розглядатися як єдине ціле у взаємодії та взаємозв'язку. Системне й цілісне бачення соціально-економічних явищ і процесів, що відбуваються в аграрному секторі, робить їх невід'ємною складовою системи економічних відносин.

Перший закон діалектики – закон єдності та боротьби протилежностей – відображає базову особливість об'єктивної дійсності, яка полягає у тому, що всі її явища та процеси мають суперечливі сторони, що борються і взаємодіють між собою. У реальній дійсності вони завжди виступають як єдність тотожності й відмінності, які між собою взаємодіють, даючи поштовх рухові. У будь-якому конкретному явищі чи процесі тотожність і відмінність є протилежностями, які, взаємодіючи, зумовлюють одна одну. Взаємодія цих протилежностей і є суперечністю. Тобто закон єдності та боротьби протилежностей відображає джерело розвитку.

Цей закон відіграє важливішу роль у розкритті соціально-економічної природи аграрних відносин. Єдність протилежностей – це їхня взаємна належність до однієї та тієї самої суті, їхнє взаємопроникнення, нероздільність. Єдність взаємовідносин є умовою існування й функціонування аграрних відносин у їх цілісності. Боротьба протилежностей – це процес їх взаємовиключення у рамках єдності, конкретний механізм якого визначається природою аграрних відносин як суспільно-економічного явища. Суперечність при цьому виступає у вигляді їхніх взаємовідносин, які являють собою сторони єдиного цілого. Суть суперечності полягає в тому, що відносини між землевласником і безпосереднім виробником, породжені протилежними економічними інтересами та, з одного боку, взаємовиключають одне одного, але з іншого – не можуть існувати одне без одного.

У процесі розвитку аграрних відносин важливу роль разом із законом єдності й боротьби протилежностей відіграє закон переходу кількісних змін у якісні, який розкриває зміст процесу їх формування і функціонування. Дію цього закону обґрунтовують спираючись на філософські категорії якості, кількості та міри. Якість характеризує внутрішню, об'єктивну, сутісну визначеність аграрних відносин, притаманні їм особливості. Тому не встановивши якості аграрних відносин, неможливо з'ясувати та зрозуміти закономірності їхнього розвитку. Якісні зміни трансформують зміст аграрних відносин, розширюючи їх зміст. Проте якість цих відносин залежить від їхньої кількісної визначеності, яка є зовнішньою визначеністю речі або явища.

Форми якісних змін залежать від: 1) характеру внутрішніх суперечностей, які притаманні даному процесу і є джерелом його розвитку; 2) умов розвитку процесу (один і той самий процес, маючи в основі однакові суперечності, може відбуватися у різних формах – і разо-

во, і поступово). Якісні зміни відбуваються лише на основі кількісних змін. Водночас кожний перехід кількісних змін у якісні визначає одночасно і перехід якісних змін у нові кількісні зміни.

Якісна та кількісна визначеність аграрних відносин проявляється в мірі. Міра – це межа кількісних змін, у рамках якої явище залишається тим, чим воно є. Порушення міри змінює якісні характеристики цих відносин, як наслідок вони трансформуються і набувають нової якості. Відбувається якісний стрибок, який являє собою форму переходу від одного якісного стану до іншого.

Відповідно до закону переходу кількісних змін в якісні розвиток аграрних відносин відбувається шляхом поступового накопичення кількісних змін і стрибкового характеру переходу їх від одного якісного стану аграрних відносин до іншого. Наприклад, подолання монополії держави на землю, роздержавлення та приватизація землі й майна колишніх колгоспів і радгоспів та перетворення останніх спочатку в колективні сільськогосподарські підприємства, а згодом у господарські структури ринкового типу привели до радикальних якісних змін в аграрному секторі, що ті, у свою чергу, – до появи аграрного ринку. Тобто кількість переросла в якість. У свою чергу, нова якість аграрних відносин у сучасних економічних умовах породжує нові кількісні зміни, пов'язані із капіталізацією сільського господарства. Із цього випливає, що закон взаємного переходу кількісних змін у якісні розкриває внутрішній механізм переходу до нової якості, відповідаючи на запитання, яким чином відбувається розвиток і рух усього суцього.

Він застосовується при здійсненні діагностики функціонально-структурного розвитку економічних систем і дослідженні трансформаційних процесів, які в них відбуваються. Цей закон дозволяє вивчати об'єкти як із якісного, так і з кількісного боку, даючи змогу визначити кількісну міру впливу факторів на результати трансформації аграрних відносин. Дія цього закону орієнтує державу аграрну політику на конкретний аналіз різних форм реформування залежно від об'єктивних умов розвитку аграрних відносин.

Особливе значення для розуміння діалектики аграрних відносин має закон заперечення заперечення, який відображає не лише загальний результат і спрямованість процесу розвитку, але й поступальність, спадкоємність у процесі розвитку явищ об'єктивної дійсності. Тобто, йдеться про те, що у кожному новому ступені розвитку зберігається все позитивне, що було на попередній стадії розвитку. Водночас кожний новий ступінь розвитку являє собою не просто поєднання позитивного змісту попередніх стадій розвитку, а перехід у вищу фазу розвитку, ствердження якісно нового, більш багатого змісту. Тобто за допомогою закону заперечення заперечення стає можливим розуміння загальної тенденції розвитку та створення послідовного зв'язку між минулим і майбутнім.

В основі цього закону лежить діалектичне заперечення, яке означає перехід від одного якісного стану до іншого, знищення старої якості та виникнення на її основі нової. Діалектичне заперечення включає момент внутрішнього зв'язку зі старим, збереження всього позитивного, що міститься у старій якості, і тим самим становить умову подальшого розвитку, можливість нового заперечення. Прикладом служить перехід від переважно селянської форми господарювання у досоціалістичний період до колгоспно-радгоспної системи господарювання у соціалістичний період. Процес подальшого розвитку аграрних відносин призвів до заперечення цього заперечення, перетворивши діяльність частини суб'єктів аграрних відносин. Тепер вони господарюють у ринкових умовах на

основі приватної форми власності на землю та різних форм організації праці й виробництва. Як свідчить історія розвитку аграрних відносин, цей процес відбувається безперервно і поступально. Таким чином, закон заперечення заперечення дозволяє не лише розглянути певні стани (етапи) розвитку аграрних відносин, але й встановити послідовний зв'язок між напрямом і формою. Виражаючи єдність поступовості та наступності у трансформаційних процесах, він дає можливість зрозуміти, яким чином відбувається розвиток аграрних відносин у межах системи економічних відносин.

Для оцінки трансформаційних процесів в аграрному секторі слід використовувати діалектику одиничного, особливого та загального. Це пов'язано із тим, що кожне явище являє собою єдність одиничного, загального й особливого. Дія загальної закономірності виявляється в загальному через одиничне. При цьому загальне перетворюється в одиничне, якому притаманні тенденції розвитку та вимоги, які виходять із усієї сукупності умов розвитку. Однак не слід перебільшувати роль одиничного, оскільки це веде до нагромадження фактів, без узагальнення яких не можна зрозуміти їхньої суті. Разом із тим, не можна перебільшувати і роль загального, тому що це веде до відриву від реальності.

При дослідженні причин і закономірностей трансформації аграрних відносин доцільно застосовувати формаційний підхід, який визначає внутрішні важелі руху економічної системи та пояснює природу соціальних суперечностей. Згідно з ним, кожній суспільно-економічній формації властива певна структура, яка являє собою єдність елементів, що перебувають між собою у тісному зв'язку і взаємодії. Головними елементами суспільно-економічної формації є спосіб виробництва, надбудова і форма суспільної свідомості. Джерелом прогресу цивілізації виступає розвиток матеріального виробництва.

Перевага від застосування формаційного підходу в дослідженні полягає у тому, що він дає можливість застосувати принцип єдності історичного та логічного до розвитку суспільства й побачити закономірні ступені поступу суспільства до вершин цивілізації. Однак цей підхід має декілька недоліків: по-перше, він зосереджується на дослідженні, перш за все, виробничих відносин (відносин економічної власності), недооцінюючи при цьому ролі продуктивних сил, які визначають розвиток виробничих відносин; по-друге, як зазначають філософи, формаційний підхід є дегуманістичним, схематичним, есхатологічним, "не відповідає епістемологічно значущому критерію гомогенності" та "спрямляє, згладжує історію" [13, с. 21–23]. Проте це не заперечує можливості його застосування у дослідженні закономірностей економічного та соціального розвитку суспільства, хоча й застосовувана цим підходом схема визначення природи механізмів трансформації економічних систем і суспільств є наразі недостатньою для з'ясування та вирішення тих надскладних проблем, які мають місце у сучасному світі.

Це упущення може бути подолане за рахунок застосування цивілізаційного підходу до дослідження закономірностей аграрних відносин, системотворчим елементом якого є розвиток продуктивних сил. Однак цивілізаційний підхід спирається не просто на продуктивні сили, а на технологічні способи виробництва, докорінно відмінні суспільні форми економіки [20, с. 26]. Специфіка цивілізаційного підходу полягає насамперед у визнанні критерію духовності як умови та результату економічного, соціального та культурного розвитку суспільства у межах даної цивілізації [9, с. 11]. Надійність даного підходу полягає у тому, що принципи технологі-

чної організації суспільного виробництва застосовуються не лише до періодизації історії розвитку суспільства, а й для визначення рівня розвитку країни шляхом структуризації суспільного виробництва. Його методологічною основою є секторний підхід.

Таким чином, цивілізаційний і формаційний підходи доповнюють один одного та мають певні спільні ознаки. Спільним є те, що обидва підходи виходять із того, що джерелом прогресу цивілізації та його виміром є удосконалення форм і методів матеріального виробництва. Відмінне полягає у тому, що закономірні ступені у розвитку суспільства згідно з цивілізаційним підходом визначаються на основі технологічних способів виробництва, а відповідно до формаційного підходу – суспільними способами виробництва, які пов'язані із класовою структурою певного суспільства. Тобто домінантою історичного прогресу відповідно до цивілізаційного підходу є загальнолюдські цінності, а згідно із формаційним підходом – економіка. Обидві теорії також виходять із того, що перехід від однієї формації до іншої, так само, як і перехід від однієї стадії до іншої, здійснюється революційним шляхом. Однак відповідно до цивілізаційного підходу маються на увазі технологічні, науково-технічні революції, а згідно із формаційним – соціальні революції із притаманними їм збройними повстаннями, громадянськими війнами, жорстокою і довготривалою класовою боротьбою [20].

У зв'язку із тим, що наслідки трансформації аграрних відносин, як показує вітчизняний і зарубіжний досвід, значною мірою визначаються особливостями ментальності, традиціями та звичаями господарювання, довірою до уряду, готовністю населення до реформ тощо, виправданим у дослідженні закономірностей розвитку аграрних відносин є застосування інституціонального підходу. Доцільність його застосування обумовлена більш комплексним характером інституціональної методології, аналізом ширшого кола явищ, що виникають у сучасних умовах. Інституціональний підхід ураховує не лише економічні чинники розвитку, але й систему позаекономічних чинників: соціальних, політичних, духовних, культурних тощо.

Із базисних положень інституціональної теорії впливають такі принципи інституціональної трансформації аграрного сектору економіки:

1) історично-еволюційний (полягає у визначенні історичних умов та інституціональних факторів реформ, еволюції існуючих інститутів, подоланні обмежень розвитку ринкових аграрних відносин тощо);

2) системний (дослідження аграрного сектору як системи, розкриття взаємопов'язаності та взаємозалежності як між його складовими, так і складових із зовнішнім середовищем);

3) структурно-функціональний (визначення взаємозалежності між структурою та функціонуванням окремих елементів і системи в цілому);

4) ієрархічний (розгляд аграрної сфери як організованої, структурно-ієрархізованої сукупності об'єктів і відносин);

5) програмно-цільовий (за яким наростання кількісних і якісних змін у розвитку аграрного сектора має відбуватися за передбачуваним сценарієм) [16, с. 60–65].

Сучасна економічна наука при дослідженні явищ і процесів об'єктивної дійсності, на наше переконання, має також застосовувати міждисциплінарні підходи, які передбачають задіяння методологічного інструментарію споріднених галузей науки та здобуття на цій основі нового теоретичного знання. Їхнє використання надає можливість сформувати системне, цілісне бачення як нової економіки, так і проблем і суперечностей її розви-

тку, та відповідно до цього знайти нові способи розв'язання старих проблем і виявити незадіяні позаекономічні джерела економічного розвитку.

А. М. Колот називає такі причини, які актуалізують необхідність застосування міждисциплінарних підходів при дослідженні економічних явищ і процесів: це небувале ускладнення оточуючих нас систем; зростаюча мобільність, швидкоплинність, швидкозмінюваність усього, що оточує людину і створені нею інститути; поглиблення спеціалізації наук (дисциплін), що породило запитання: як забезпечити цілісність, системність сприйняття світу економіки, світу сучасного суспільного устрою за умов автономізації наукових шкіл і напрямів освітньої діяльності [15].

З урахуванням вищенаведеного, застосування міждисциплінарних підходів до дослідження трансформації аграрних відносин дозволить більш глибоко і всебічно з'ясувати поставлені питання та сформувати виважену аграрну політику щодо розв'язання назрілих проблем функціонування й забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки.

Важливу роль у дослідженні економічних явищ і процесів серед міждисциплінарних методологічних підходів відіграє філософський підхід, який передбачає системність уявлень про оточуючий світ, виходить із цілісності у будь-яких проявах, а отже – із визнання існування взаємозалежності, взаємопроникнення його складових. Він дозволяє сформувати не лише систему поглядів на закономірності розвитку економічних систем, але й визначити місце цих систем в оточуючому їм світі, звернутися до визначення ролі людини як єдиного цілісного суб'єкта суспільного життя, поглибити пошук найефективніших мотивів індивіда до праці не лише у сфері матеріальних важелів впливу, але й через використання неформальних інститутів, що визначають ставлення людини до людини та навколишнього середовища [12, с. 14]. Тобто головним принципом філософського підходу при дослідженні закономірностей розвитку економічних відносин є зміщення акцентів "у площину досліджень інтересів, умов і чинників самореалізації в економічному середовищі людини як цілісності в усіх її проявах: як людини економічної, соціальної, духовної, інформаційної, інституційної тощо, як внутрішнього ядра сутності та поля функціонування сучасної економічної системи" [9, с. 6].

Таким чином, до переваг філософського аналізу економічних проблем можна віднести такі: саме філософія, та зокрема філософія економіки, **орієнтує** вченого на цілісне світоглядне сприйняття проблеми у процесі дослідження закономірностей розвитку окремих підсистем суспільства; **забезпечує** на субстанціональному рівні ціннісну орієнтацію концепцій і теоретичних моделей розвитку економіки, що формуються у процесі такого дослідження; **визначає** гуманітарну спрямованість парадигми суспільних наук і, зокрема, економічної теорії й сучасної політичної економії; **націлює** представників різних наукових дисциплін на визнання принципу плюралізму думок, висновків, рішень [12, с. 13].

Іще одним міждисциплінарним підходом, який набуває все більшої актуальності у зв'язку із новими викликами цивілізаційного розвитку та необхідністю у зв'язку з цим забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, є соціоекономічний. Соціоекономічний підхід до дослідження трансформації аграрних відносин агросфери базується на тому, що розвиток аграрної галузі (економічний аспект) і рушійної її сили селянства (соціальний аспект) має бути взаємозалежним і взаємопосилючим, усіяко сприяючи також розвиткові сільських громад, територій і довкілля. Осо-

близькістю цього підходу є прагнення інтегрувати економічний і соціальний аспекти, осмислити характер та закономірності двостороннього зв'язку між ними, виявити ресурси їхнього взаємного посилення і примноження, що, разом узяті, дозволить приймати ефективніші рішення. Він передбачає оцінювання всіх аспектів діяльності людини. **Відповідно до цього даний підхід ґрунтується на таких засадах:**

- визнається, що економічний розвиток має служити загальносуспільному прогресу (зокрема, розвитку людського потенціалу, охороні природно-ресурсного потенціалу та навколишнього середовища). Тобто суто економічний розвиток – не самоціль. Важливе значення має не максимум випуску продукції та виторгу від неї, а справедливий її розподіл. Наголос робиться на відтворювальному аспекті, тобто на врахуванні економічних і соціальних виграшів (витрат) у наступні моменти;

- сучасна економіка повільно відходить від "трех китів" (раціональності, дотримання власних інтересів і рівноваги) до ширших понять та принципів цілеспрямованої поведінки, розумних власних інтересів і сталого розвитку. Однак оскільки відхід від постулатів раціональності та еґоїзму може виявитися довготривалим процесом, необхідно на основі вивчення уподобань громадян шляхом відповідної економічної політики обмежувати їхній вибір і дії, коригуючи їх з метою максимізації суспільного добробуту;

- оскільки в економічному процесі людина діє в усіх її іпостасях (як людина розумна, людина економічна і людина соціальна), то має бути забезпечена реалізація всіх її потреб – і суто фізіологічних, і економічних, і соціальних. Ідеться про надскладні процеси, пов'язані із персоніфікацією особистості як суб'єкта економічної діяльності, зі зміщенням акцентів з "виробництва для обміну" на "виробництво самого себе" [18, с. 76–77].

Вивчити людську діяльність із позицій оптимальності її здійснення можливо за допомогою праксеологічного міждисциплінарного підходу, який пов'язаний із практичним застосуванням наукових результатів у практиці людської діяльності. Однак він не лише визначає норми вдосконалення діяльності, але й сприяє напрацюванню рекомендацій щодо оптимізації й економізації професійних дій. Використання ідей та принципів праксеології у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу уможливіє підвищення ефективності процесу професійної підготовки відповідно до нових соціально-економічних умов. Тобто основне завдання праксеологічного підходу – це вивчення, пошук і упровадження всього необхідного для ефективної діяльності.

Провідне місце серед складових частин методології наукового дослідження належить методу. Саме метод науки покликаний забезпечити більш глибоке розуміння предмета, саме він дає можливість більш чітко визначити межі та зміст останнього і саме за допомогою нього відбувається дослідження явищ та процесів об'єктивної реальності. Тому метод наукового пізнання має відповідати об'єкту пізнання та його природі.

На початку дослідження розвитку аграрних відносин доцільно задіяти індуктивний метод, який ґрунтується на умовиводах від одного до загального. Він передбачає збирання, систематизацію й узагальнення окремих фактів, характерних для конкретної аграрної проблеми, на підставі чого потім виділяється спільне для певної групи явищ аграрної економіки та робляться теоретичні узагальнення. Цей метод доповнюється методом дедукції, що припускає умовиводи від загального до одного. Він передбачає побудову узагальнюючих теоретичних висновків, істинність яких перевіряється аналізом явищ, стосовно яких цей висновок зробле-

ний. Застосовується метод дедукції, як правило, після того, як накопичено та проаналізовано емпіричний матеріал. Дедукція дозволяє розкрити генезис, закономірності розвитку й функціонування окремої економічної системи та її найважливіших підсистем, а також відслідкувати спільні ознаки та властивості, притаманні економічним формам, глибше пізнати сутність кожної із них. Метод дедукції широко використовується при визначенні тенденцій розвитку економіки у перспективі. При цьому слід зазначити, що методи індукції і дедукції – взаємопов'язані та взаємообумовлені, і лише в такій якості є методами пізнання дійсності.

Індуктивний і дедуктивний методи тісно пов'язані з методом наукової абстракції, який сприяє проникненню пізнання у сутність явищ та руху пізнання від явища до сутності. Метод наукової абстракції означає відволікання, відмову від одиничного, випадкового в досліджуваному явищі або процесі, виділення у них стійкого, постійного. При застосуванні цього методу дослідник виділяє найсуттєвіші аспекти процесу, що вивчається, та абстрагується від усього другорядного, випадкового. Однак необхідно дотримуватись певних меж такого абстрагування. Звичайно, для того, щоб виявити суттєвий зв'язок між явищами, абстрагування має бути достатньо глибоким, однак воно не повинно переходити ту межу, за якою зникає реальний зміст досліджуваного явища.

Так само як взаємопов'язані між собою індукція і дедукція, органічно взаємопов'язаними є й методи аналізу та синтезу. Аналіз передбачає розчленування явища чи процесу на складові частини і вивчення кожної із них. Відповідно до цього цей метод використовується для обґрунтування економічних категорій. Однією із форм аналізу є класифікація. Синтез означає поєднання окремих частин і сторін явища, вивчених у процесі аналізу, у ціле з урахуванням їх взаємозв'язків. Він дає змогу комплексно дослідити сутність явищ і процесів.

Для оцінки розвитку аграрних відносин у різних економічних системах та порівняння економічних систем доіндустріального, індустріального та постіндустріального типу доцільно застосувати компаративний аналіз, який дозволяє охарактеризувати існуючі економічні системи й відмінності між ними, та на основі цього запропонувати найкращі варіанти подальшого розвитку національних економік. При цьому основними гіпотезами компаративного аналізу є такі:

- для економічних систем діє правило взаємопов'язаності їхніх соціопросторових та соціочасових координат, за якими відбувається їхнє порівняння;

- економічні системи можуть бути представлені як певні вектори в n -вимірному соціально-економічному просторі-часі;

- єдина система координат є придатною для аналізу не лише економічних систем, але й їхніх підсистем і метасистем у цілому;

- сукупність економічних систем, що знаходяться у певному просторі-часі, утворює єдиний організм з єдиною системою координат та з єдиними (але не однаково) закономірностями розвитку;

- зазначений взаємозв'язок координат між векторами і всередині них приводить до формування стійких груп країн, які можуть бути виокремлені за певними критеріями [14, с. 13].

Для розв'язання складних проблем, що пов'язані із людською діяльністю, дослідження трансформаційних процесів і закономірностей економічного розвитку суспільства застосовують системний аналіз. Цей метод, зберігаючи цілісність проблеми, дозволяє її розкласти на складові частини, для яких уже існують методи розв'язання. Через те, що він містить у собі механізми ана-

лізу і синтезу, сходження від абстрактного до конкретного та інші інструменти процесу пізнання, його вважають пізнавальним фундаментом наукової методології. Тобто метод системного аналізу виступає не лише інструментом наукового пізнання, але й способом логічного мислення, системного сприйняття світу та відповідного упорядкування інформації.

Виділяють такі принципи застосування системного аналізу:

1) принцип кінцевої мети (аналіз слід проводити шляхом з'ясування основної мети досліджуваної системи);

2) принцип вимірювання (для визначення ефективності функціонування системи треба розглядати її як підсистему більшої системи і проводити оцінку зовнішніх властивостей досліджуваної системи щодо цілей та завдань надсистеми);

3) принцип еквівіальності (система може досягти необхідного кінцевого стану за різних початкових умов і різними шляхами);

4) принцип єдності (одночасний розгляд системи як цілого і як сукупності елементів);

5) принцип зв'язності (виявлення зв'язків як між елементами системи, так і між системою та її зовнішнім середовищем);

6) принцип модульної побудови (можливість замість частини системи досліджувати сукупність її вхідних і вихідних дій (абстрагування від надмірної деталізації));

7) принцип ієрархії (доцільним є визначення ієрархії частин та їх ранжування, що спрощує розробку системи і встановлює порядок її розгляду);

8) принцип функціональності (пріоритет функції над структурою: будь-яка структура тісно пов'язана із функцією системи та її частин. Тому, надаючи системі нових функцій, необхідно переглядати і її структуру, а не намагатися втиснути нову функцію в стару схему. Виконувані функції становлять процеси, тому доцільно розглядати окремо процеси, функції та структури. У свою чергу, процеси зводяться до аналізу матеріальних та інформаційних потоків, а також потоків енергії й відповідних змін станів системи);

9) принцип розвитку (необхідність урахування історії розвитку системи і наявних тенденцій як основи для визначення закономірностей її функціонування та розвитку);

10) принцип децентралізації (поєднання у складних системах централізованого та децентралізованого управління. При цьому міра централізації має бути по можливості мінімальною для забезпечення досягнення потрібної мети);

11) принцип невизначеності (необхідність урахування невизначеностей та випадковостей у системі. Система може бути такою, що структура, функціонування або зовнішні дії не повністю визначені й не підкоряються законам, описаним у теорії ймовірностей) [19, с. 58].

Виходячи із того, що особливою ознакою будь-яких систем є те, що вони взаємодіють між собою та накладаються одна на одну, формуючи системну цілісність світу, А. Гальчинський виділяє три основні моделі методу системного аналізу: *метод генетичного аналізу, метод структурного аналізу та метод міжсистемних трансформацій*. Якщо при дослідженні внутрішньосистемних зрушень, на думку вченого, доцільно застосовувати метод генетичного аналізу, то при дослідженні механізмів міжсистемних циклів – метод міжсистемних трансформацій. Ключовими позиціями методу міжсистемних трансформацій є такі: 1) виокремлення принципів та механізмів аналізу складних систем; 2) методологія аналізу складних систем кореспондує із методологією квантової механіки, теорії відносності та принципами ймовірності; 3) принципи аналізу складних систем взаємопов'язані із

синергетичною системою наукового пізнання, яка найбільш відповідає за своїми принципами розвитку сучасних суспільних трансформацій. Тобто структуру методу міжсистемних трансформацій формують: принципи та механізми аналізу складних систем, синергетичні методи та метод коеволюційного дослідження закономірностей "природа – суспільство". Саме вони у своїй органічній єдності кореспондують за принципами сучасних перетворень в економіці [6, с. 66–70].

Доцільність застосування синергетичної методології та відповідних їй методів дослідження пов'язана, на думку А. Гальчинського із тим, що, по-перше, синергетика – це теорія самоорганізації складних дисипативних невірноважених систем, на принципах яких зазнає змін економічний простір. По-друге, це теорія суб'єктивності, гетерогенної структурованості, горизонтальних зв'язків, індивідуалізації та зростаючої самодостатності суб'єкта динамічного процесу. По-третє, синергетична методологія, будучи містком між природничими і соціальними науками, веде до методологічного взаємозбагачення та формування системної цілісності процесу пізнання. По-четверте, необхідністю переорієнтації аналізу із homo eoponiticus на систему економічних відносин homo sociologicus, переходом від стандартної до індивідуалізованої особистості, домінуванням нематеріальних потреб та інтересів людини, зміщенням акцентів із виробництва для обміну на виробництво самого себе, утвердження пріоритетності творчої праці [6].

Об'єктивний аналіз розвитку аграрних відносин неможливий без застосування історичного та логічного методів. Дослідження закономірностей трансформації аграрних відносин та розробка концептуальної моделі економічної політики держави із розв'язання суперечностей у системі аграрних відносин має базуватися на вивченні їх історичного розвитку, адже тільки на основі аналізу еволюції історично обумовлених аграрних відносин можна правильно зрозуміти їхню сутність як економічного явища та пов'язати минуле, сучасне та майбутнє. Адже аналіз сучасного, взятий ізольовано від минулого, веде до формулювання часто помилкових висновків.

Оскільки у результаті застосування історичного методу відбувається накопичення великої кількості описового матеріалу та випадкових історичних явищ, тому його застосовують у поєднанні з логічним методом, який дозволяє досягти істинності положень та висновків. Логічний метод – це метод, за допомогою якого мислення відтворює реальний процес розвитку об'єкта пізнання.

Одним із шляхів проникнення у причинно-наслідкові зв'язки реформування аграрних відносин є вивчення функціональних зв'язків між економічними явищами за допомогою методу функціонального аналізу. Застосування цього методу дозволяє виявити закономірні зв'язки економічних явищ і процесів.

У пізнанні розвитку та функціонування різних форм господарювання в аграрному секторі економіки вагомим місцем належить методу порівняння. Однак для отримання об'єктивних і достовірних результатів важливо правильно обрати основу для порівняння. Крім того, не менш важливим є і те, щоб той, хто буде проводити порівняння володів трьома якостями, а саме: сприйняття, уявлення та здоровий глузд.

Оскільки економічні явища розвиваються відповідно до законів діалектики, то теоретичною і методологічною основою дослідження трансформації аграрних відносин є діалектичний метод пізнання. Застосування цього методу передбачає, що процеси та явища у сфері економічного життя суспільства перебувають у постійному русі, виникають, розвиваються і зникають. Діалектичний метод спирається на такі принципи: 1) усі явища та від-

носини реального життя перебувають у процесі постійного розвитку та змін; 2) розвиток будь-якого явища відбувається від простого до складного, від нижчих форм до вищих; 3) рушійною силою розвитку, що зумовлює перехід від простого до складного, є єдність і боротьба протилежностей, внутрішні суперечності явища.

В умовах якісних перетворень (реформування) аграрного сектору нерідко застосовується метод економічного експерименту, який полягає у дослідженні господарського явища шляхом активного впливу на нього. Він дозволяє апробувати теоретичні моделі у конкретних виробничих умовах на обмеженій, але достатній для обґрунтованих висновків кількості об'єктів. Цей метод дозволяє запобігти у майбутньому недоцільним витратам фінансових та інших ресурсів і можливим збиткам для економіки країни. Крім того, дає змогу визначити закономірності розвитку аграрної економіки або її окремих складових. Наприклад, у 1997 р. у Глобинському районі Полтавської області було проведено експеримент із перетворення п'яти колективних сільськогосподарських підприємств на господарські товариства. На основі позитивних результатів реформування подібні експерименти було проведено в інших областях. Прикладом використання цього методу на практиці може також бути апробація у декількох районах України єдиного податку в сільськогосподарському виробництві країни.

Із методом економічного експерименту тісно пов'язаний *метод економічного моделювання*, який являє собою формалізований опис і кількісне вираження економічних процесів та явищ за допомогою економіко-математичних способів, що формалізовано відображають реальну картину економічного життя. Цей метод дає змогу дослідити основні риси і закономірності реальної суспільної практики.

Ще одним методом пізнання економічної реальності є *метод економічного спостереження*, який являє собою цілеспрямоване й організоване сприйняття фактів, що дає первинний матеріал для наукового дослідження. Отримані у результаті спостереження дані у подальшому аналізуються та класифікуються. Оскільки при проведенні спостереження спостерігач не здійснює активного впливу на об'єкт спостереження, цей метод широко застосовується у демографії та соціології при дослідженні соціальних явищ і процесів. Слабким аспектом цього методу є те, що за його допомогою можна лише фіксувати факти, проте не можна розкрити причин такої ситуації.

Для побудови теоретичної концепції економічної політики доцільно застосовувати аксіоматичний метод, за яким деякі твердження теорії приймаються як вихідні аксіоми, а всі інші положення виводяться із них шляхом міркування за певними логічними правилами.

Отже, як бачимо, з метою більш глибокого розуміння сутності, причин та закономірностей розвитку аграрних відносин необхідно задіяти сукупність методів наукового дослідження. Результатом застосування цієї сукупності методів є обґрунтування економічних категорій та визначення взаємозв'язків і залежностей, що існують між ними. Ці взаємозв'язки і взаємозалежності знаходять свій прояв у економічних законах, які виражають глибинну суть явищ, їх внутрішній зв'язок і взаємозалежність. Крім того, при дослідженні явищ і процесів необхідно дотримуватися таких методологічних принципів: об'єктивності, системності, доказовості, враховувати дію законів діалектики, спиратися на принципи і категорії діалектики, дотримуватися принципу діалектичної єдності теорії та практики тощо.

Висновки. Сьогодні в економічній науці відсутнє комплексне теоретичне осмислення розвитку системи сучасних аграрних відносин та бачення методології дослідження їх трансформації. Така ситуація склалася

у зв'язку із тим, що природа та сутність аграрних відносин, закономірності, чинники та наслідки їх трансформації не можуть бути повною мірою з'ясовані на основі лише якогось одного наукового підходу. Однак не менш важливою проблемою при дослідженні трансформації аграрних відносин (поряд із теоретичною та методологічною) на сучасному етапі є та, що сьогодні трансформація аграрних (та й економічних) відносин у багатьох країнах світу відбувається на принципах євроцентризму, що веде до уніфікації аграрних відносин та руйнування цивілізаційних укладів.

На нашу думку, виходячи із різноманітності суб'єктно-об'єктного складу аграрних відносин та переплетення у сільському господарстві природних, біологічних, соціальних, економічних та інших процесів, необхідності аналізу сільськогосподарського виробництва у тісному зв'язку з динамічним соціокультурним середовищем, до дослідження трансформації аграрних відносин доцільно застосовувати систему взаємопов'язаних підходів, що дозволить подолати методологічні проблеми сучасної економічної науки та забезпечити формування й реалізацію комплексної аграрної політики щодо подальшої трансформації аграрних відносин. Ключовими ознаками сучасної парадигми методології досліджень трансформації аграрних відносин має стати не лише її системний характер, але й людиноцентрична спрямованість.

Основними підходами до дослідження аграрних відносин як складової економічної системи мають бути: динамічний, системний, діалектичний, формаційний, цивілізаційний, інституціональний, філософський, соціо-економічний, праксеологічний, а основними методами – єдність аналізу і синтезу, індукції й дедукції, абстрагування, порівняння, поєднання кількісного та якісного аналізу, логічного й історичного підходів, економічне моделювання, економічний експеримент, економічне спостереження, аксіоматичний, компаративного аналізу, системного аналізу, метод міжсистемних трансформацій тощо. Застосування сукупності різних, але взаємопов'язаних між собою наукових підходів та методів до дослідження аграрних відносин й закономірностей їх трансформації дозволить поглибити можливості проникнення у сутність цього явища та визначити сучасні інституційні форми функціонування суспільства.

Дискусія. Аграрний сектор являє собою складну систему, яка складається із виробничої, соціально-демографічної та екологічної підсистем. На сьогодні методологія досліджень трансформації аграрних відносин спрямована переважно на вивчення їх виробничої та меншою мірою соціально-демографічної підсистем. Тим часом екологічна складова аграрного сектору залишається поза увагою вчених. Тому наразі існує необхідність розробки засад комплексного (соціо-економіко-екологічного) підходу до дослідження трансформації аграрних відносин.

Список використаних джерел:

1. Scientific method (English): home page of prof. Frank L. Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, № 4 14627, USA. – Режим доступу: <http://teacher.pas.rochester.edu/physlabs/appendix/appendix.html>.
2. Scientific methods (English) Sci – Tech Encyclopedia: McGraw – Hill Encyclopedia of Science and Technology, 5th edition. – Режим доступу: <http://www.answers.com/topic/scientific-method>.
3. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 87–94.
4. Базилевич В. Д. Філософська направленість економіко-методологічних досліджень / В. Д. Базилевич // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 14–17.
5. Бородіна О. М. Системний підхід у сучасних агро-економічних дослідженнях / О. М. Бородіна // Економіка та прогнозування. – 2004. – № 4. – С. 39–48.
6. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економіки знань / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.

7. Гаманкова О. О. Діалектичний метод пізнання в теорії страхування / О. О. Гаманкова // Вчені записки: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 11. – С. 41–48.
8. Гражевська Н. І. Методологічні орієнтири синергетичного підходу в економічних дослідженнях / Н. І. Гражевська // Вісн. Київ. ун-ту. Серія Економіка. – 2013. – № 146. – С. 26–29. <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2013/146-5/7>.
9. Зайцев Ю. К. Сучасна парадигма методології досліджень постіндустріального суспільства / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук // Вчені записки: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 11. – С. 3–13.
10. Зайцев Ю. К. Сучасна політична економія (проблеми та інституційне поле предмета і методології досліджень): навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 337 с.
11. Зайцев Ю. К. Сучасні підходи у методології пізнання сутності закономірностей і тенденцій розвитку економічних систем / Ю. К. Зайцев // Вчені записки: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 14(2). – С. 3–13.
12. Зайцев Ю. К. Трансформація ціннісних орієнтирів розвитку сучасної економіки: форми прояву, проблеми та перспективи / Ю. К. Зайцев // Економічна теорія та право. – 2016. – № 3(26). – С. 11–26.
13. Ильин В. В. Философия истории / В. В. Ильин. – М.: Московск. ун-т, 2003. – С. 20–21.
14. Колганов А. И. Экономическая компаративистика / А. И. Колганов, А. В. Бузгалин. – М.: Инфра-М, 2011. – 746 с.
15. Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності [Електрон. ресурс] / А. М. Колот. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/32609714.pdf>.
16. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституційні засади: моногр. / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
17. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
18. Попова О. Агросфера: соціоекономічний зміст і засади сталого розвитку / О. Попова // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 73–84.
19. Федорченко А. В. Особливості застосування системного підходу та системного аналізу в теорії і практиці маркетингу / А. В. Федорченко // Вчені записки: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 11. – С. 55–60.
20. Чухно А. А. Твори: у 3 т. / А. А. Чухно / НАН України, Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка, Наук.-досл. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с.

Received: 28/09/2017
1st Revision: 07/10/2017
Accepted: 14/11/2017

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

О. Шульга, канд. экон. наук, доц.

ГВУЗ "Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана", Киев, Украина

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Определены проблемы формирования методологии исследования трансформации аграрных отношений. Обосновывается целесообразность соблюдения при исследовании трансформации аграрных отношений системной парадигмы, ключевым признаком которой должно стать ее человекоцентрическая направленность. Предложены научные подходы и методы, которые целесообразно применять в процессе исследования причин, тенденций и закономерностей трансформации аграрных отношений, раскрыта их сущность. Обосновывается целесообразность применения междисциплинарных подходов в процессе изучения аграрных отношений.

Ключевые слова: методология; парадигма; подход; метод; аграрные отношения.

O. Shulga, PhD in Economics, Associate Professor

SHEE "Kiev national economic university named after Vadym Hetman", Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF FORMATION OF THE METHODOLOGY OF RESEARCH OF TRANSFORMATION OF AGRARIAN RELATIONS

The problems of formation of the methodology of the study of the transformation of agrarian relations are determined. The expediency of compliance with the study of the transformation of agrarian relations of the system paradigm, the key feature of which should be its human-centric orientation, is substantiated. Proposed scientific approaches and methods, which are expedient to use in the process of research of causes, trends and patterns of transformation of agrarian relations, their essence is revealed. The expediency of applying interdisciplinary approaches in the process of studying agrarian relations is substantiated.

Key words: methodology; paradigm; approach; method; agrarian relations.

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

- Scientific method (English): home page of prof. Frank L. Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, N 4 14627, USA. – Available at: <http://teacher.pas.rochester.edu/phylabs/appendix/appendix.html>.
- Scientific methods (English) Sci – Tech Encyclopedia: McGraw – Hill Encyclopedia of Science and Technology, 5th edition. – Available at: <http://www.answers.com/topic/scientific-method>.
- Andriychuk, V. G., 2016. Essential aspect of the methodology of scientific research. Economy of the agroindustrial complex, 7, pp. 87–94.
- Bazilevich, V. D., 2012. Philosophical orientation of economic-methodological research. European vector of economic development, 2, pp. 14–17.
- Borodina, O. M., 2004. System approach in modern agro-economic studies. Economics and Forecasting, 4, pp. 39–48.
- Galchinsky, A., 2013. Political Neo-Economics: The Beginnings of the Updated Paradigm of the Knowledge Economy. Kiev: Lybid, 472 p.
- Gamankova, O. O., 2009. Dialectical method of cognition in the theory of insurance. Scientific notes: collection of scientific works, issue 11, pp. 41–48.
- Grazhevskaya, N. I., 2013. The Methodological Guidelines Synergetic Approach in Economic Research. The Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 146, pp. 26–29. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2013/146-5/7>.
- Zaitsev, Yu. K., Savchuk, V. S., 2009. Contemporary paradigm of the methodology of studies of post-industrial society. Scientific notes: collection of scientific works, issue 11, pp. 3–13.
- Zaitsev, Yu. K., 2011. Modern political economy (problems and institutional field of the subject and methodology of research): Tutorial. Kiev: KNEU, 337, [3] p.
- Zaitsev, Yu. K., 2012. Modern approaches in the methodology of knowledge of the essence of laws and trends in the development of economic systems. Scientific notes: collection of scientific works, issue 14 (2), pp. 3–13.
- Zaitsev, Yu. K., 2016. Transformation of value orientations for the development of modern economics: forms of manifestation, problems and perspectives. Economic Theory and Law, 3 (26), pp. 11–26.
- Ilyin, V. V., 2003. Philosophy of History. Moscow: Moscow University, pp. 20–21.
- Kolganov, A. I., Buzgalin, A. V., 2011. Economical Comparative Studies. Moscow: Infra-M, 746 p.
- Kolot, A. M. Interdisciplinary Approach as the Dominant of the Development of Economic Science and Educational Activities. – Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/32609714.pdf>.
- Lopatinsky, Yu. M., 2006. Transformation of the agrarian sector: institutional foundations: monograph. Chernivtsi: Ruta, 344 p.
- Mocherniy, S. V., 2001. Methodology of Economic Research. Lviv: World, 416 p.
- Popova, O., 2012. Agrosfera: Socioeconomic Content and Principles of Sustainable Development. Economy of Ukraine, 5, pp. 73–84.
- Fedorchenko, A. V., 2009. Peculiarities of Application of the System Approach and System Analysis in the Theory and Practice of Marketing. Scientific notes: collection of scientific works, issue 11, pp. 55–60.
- Chukhno, A. A., 2006. Works: 3 Volume. Volume 2. Information Post-industrial Economics: Theory and Practice. Kiev, 512 p.